

"TAKVOGA BOGATSTVA ONI NISU VIDJELI"

MARINA ŠKRABALO i TEA TRKULJA
studentice etnologije
Filozofski fakultet
41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

UDK 398.2: 355.02 (497.13)
Stručni članak
Primljeno 8. VI. 1992.

U ovome se tekstu transkribirane prognaničke priče tretiraju kao dokumentarna i etnografska građa iz koje se izdvajaju i tematski suponiraju oni dijelovi iskaza dvaju ispitanika koji ilustriraju njihove stavove, predodžbe, komentare s obzirom na doživljaj početka rata, susrete s vojskama, transformaciju svakodnevnog života, stvari koje prognanici smatraju vrijednima ponijeti sa sobom i razmišljanja o povratku.

Cilj istraživačke grupe studenata okupljene pri Institutu za etnologiju i folkloristiku, a pod stručnim vodstvom Ines Price, jest sakupljanje prognaničkih priča u integralnom obliku, u prvom redu kao dokumenata za budućnost.

Postavljanjem sličnih pitanja svim sugovornicima iskazi prognanika daju mogućnost obrade širokog spektra tema vezanih uz njihovo specifično iskustvo. Na osnovi skupljenog materijala izdvojile smo tematske jedinice koje bi se u nekom budućem, suženom istraživanju mogle i temeljito obraditi:

1. početak rata u njihovu kraju i njihove predodžbe o istome;
2. susret s vojskama s fokusom na nazivlje za vojsku;
3. transformacija svakodnevna života;
4. stvari koje su ponijeli i za kojima žale;
5. napuštanje doma;
6. prilagodba na novu sredinu;
7. razmišljanja o povratku.

Ovom prilikom ne namjeravamo obraditi niti jednu od ovih tematskih jedinica, već nam je cilj predstaviti dva, istodobno slična, a opet u mnogim aspektima suprotna izbjeglička iskaza. Tekst je složen kao kolaž kojemu okosnicu čine neke od navedenih tematskih jedinica prema kojima smo i grupirale različite odlomke priča obaju sugovornika.

Do intervencija u tekstu moralo je doći budući da su sami iskazi puni digresija i pređugi, a odlomci koji se odnose na istu temu prisutni su na raznim mjestima. Vrlo je teško i strogo tematski odvojiti dijelove priča jer se više ionako srodnih motiva često prepleće, kao što je to najčešće s temama o početku rata i o susretu s vojskom.

Naši su sugovornici bili :

1. Jovo, selo Slana, okolica Petrinje, Srbin, pravoslavac, 58 godina, samac, seljak, skromnije domaćinstvo. Ubrzo nakon okupacije sela izbjegao (početkom listopada 1991.).

2. Marija, selo Šarengrad, Hrvatica, katolkinja, oko 60 godina, neudata, seljanka, bogato domaćinstvo u okviru šire obitelji (sestre s obiteljima). Živjela u okupiranom selu od početka listopada 1991. do 23. ožujka 1992.

POČETAK NEMIRA I RATA U SELU, SUSRETI S VOJSKAMA

Razgovore smo obično započinjale pitanjem "Kad ste prvi put primijetili da se nešto sprema, da će doći do rata u vašem selu?" ili "Otkad je počelo u Hrvatskoj, od prošlog ljeta, kako se to u vašem selu vidjelo?", na što su se vezala pitanja o konkretnom početku rata u njihovim selima. Odgovori su često započinjali opisom zauzimanja sela od JNA, da bi se tijekom razgovora sugovornici prisjećali pojave napetosti u selu koja je, prema njihovim dojmovima, prilično prethodila ratu. Ipak, sam napad na selo obično je shvaćen kao iznenadan i neočekivan, premda je Marija bila svjesna da će do okupacije doći budući da su tri mjeseca, kako priča, živjeli uz neprestanu jeku razaranja Vukovara. Dok se u nje mogu izdvojiti opisi i stavovi o vojskama, Jovo svoje predodžbe iznosi posredno, te se o njima saznaje iščitavanjem odlomaka u kojima su akteri pripadnici vojske.

(- Kada ste prvi put primijetili da se nešto sprema, da će doći do rata u vašem selu?)

Jovo:

- Za vrijeme onoga kad sam dolje bio¹, naravna stvar, dogodilo se to da je došlo do paljenja sela. Sve smo mi, ono mislim, bilo sve dobro dok nije došlo jedne noći, onako s večere kad su došli, odozgo, ta vojska, mislim, ova jugoslovenska što je bila izmiješana s otima domaćima, kako bi nazvo čo(v)eče. I to uveče kad je to nešto sunulo u selo i kad je počelo palit, pretrpili smo svašta. Svakie šokovi. Stoku sam morao ispustit van, stoku se mora van ispustit. Bojao sam se ako dođu da će mi stoka izgorit živa i šta ja znam to, i to sam povezao van i onda su došli do pola sela; palilo. Sutradan, kad je svanulo, oni su krenili od pola sela dalje, dalje da bi išli. Čovjek je jedan skočio dolje, Boris se zove, pa kaže "Ljudi, bježi(i)te gore, oni kaže da će palit i dalje." Jel, da će i dalje palit. Ja sa njim ošo, ima tele, i da mu pomažem izvuč iz štale da mu ne bi živo palo. Ja tele pustim njemu i brže gore. I u križu, to je raspelo, rečemo, usred sela, i mi sretnemo stvarno te ljude, idu od(o)zgo. Reko oni, šta vi nas. Mi kažemo tako i tako, šta

se to dešava u našem selu i zašto se to čini. A taj jedan, doduše, meni veli: "Odi ti gore, starješina je gore, razgovarajte s njime." Mi gore, ja se stvarno predstavim. Bilo tu nas dosta, ako ćemo govoriti ono, o naciji, dolje kod nas to je miješano selo gdje je bilo pravoslavne vjere, ljudi i šta ja znam, al to smetalo nikome nije, ko je bio pametan, do taj put. Ja se gore pokažem pred njima i kažem vaka stvar: "Slušajte, ljudi, ja kao dijete, kad je počelo prvo zlo to četrdesetprve godine, ti su ljudi zaštićivali nas tu i niju su na nas izivljavali, mislim, ipak su sačuvali to. Naša dužnost da i mi, koliko budemo mogli, da zaštitimo svoje ljude i svoje selo." Jedan čovjek stoji sa strane i kaže, veli: "Pravo čovjek govori." Drugi oficir, ima po činu, čini mi se da je bio kapetan, veli: "De ti je pravoslavna crkva u selu?" Reko: "Slušajte, ako crkva je srušena² al nije to srušilo cijelo selo. To ako napravi pojedinac, dva, to nisu ljudi. Nijesu zarad, reko: "Najprije nas ima dolje par da ponište, pa to činite od naših ljudi. Ako je netko za nešto kriv, ne morete činit to za naše selo."

- I što se tiče vojske³, znadete, ja sam apelira, ja sam ima hrabrosti. Jednom uveče ja zađem među njih, kod otog Đure bili, čovjek bio jako napredan, poljoprivrednik, državne svinje ranio, bliže trista komada svinja. Nije se politikom bavio, to ja znam. I to se vojska, uveče ja dođem, s paše sam doša. Reko: "Dečaki, vojnici, šta ja znam, mlađi ste od mene, ali u stvari, bil mi koji od vas zna reć ko u stvari taj rat vodi?" Oni se jedan u drugog pogledaše. Ne zna niko odgovorit. "Vi kažete, kao JNA, vidite li vi šta se radi od našeg sela. Mi smo ovo krvavo radili, ove bandere šta smo mi svojim rukama u šumi rušili, vukli, to sve ručni rad." Veli: "Mi kao vojska jugoslovenska to ne činimo." "A ko čini? Ako sam ja komandir čete kako mogu dozvoliti da mi iza leđa neko to čini." I kud sve zlo, još kad se sastanem s ljudima u gradu i sad čujem pali se.

Marija:

- A ono ispočetka kad su oni⁴ došli, mi smo morali iz svake kuće po jedna osoba ić na taj zbor građana. Oni kažu da se mora, ovaj, ko je fašista, ko je ustaša, zenga. Ovo će bit samo Krajina i više se neće tu Hrvati vratit i tu više neće živit i eto to. To je srpsko, to će srpska zemlja bit i to je Srbija, to je njihov cilj, velikom Srbijom i gotovo. Oni su to davno zacrtali, samo što su Hrvati bili naivni.

- Možete naslov staviti *Krvava škola Šarengrada* jel tako stvarno jeste, mislim to, onda ćemo mi. Jel oni⁵, kad su došli, kad je vojska došla u selo i oružje se predalo u Šarengradu, kroz, odma sutradan smo imali zbor građana. Tu nam je rečeno ovako: da se bilo što dogodilo i jednome vojniku, onda ćemo pustiti Dušana Silnoga i njegovom vojskom i Mirka Jovića. Onda oni ne pitaju jel to star ili je mlad, oni brišu redom, pale i kolju. To nam je rekao Marić, pukovnik iz Visokog, iz Bosne. On je to reko kad je njegova komanda bila.

(- Kad ste počeli postavljati straže?)

- Prošle godine, zato što su pretili da će žito palit.

(- Čuvali ste...)

- Polja, da.

(- Tko je prijelio?)

- Četnici, Srbi. Četnici kud se nalaze, od Šida četnici, od Molovina četnici i to su, mislim, okolna sela. Kad je, mislim, sve manje i manje hrvatska vlast tu, ono, a nije imala š čime: nema, valjda nije imala; da su imali, valjda bi dali, naoružavali, valjda bi se branili i otpor davali. Ali jesu sve žito pokupili⁶, ali jesu sve bogatstvo i odneli.

(- Otkad je počelo u Hrvatskoj, kako se to u vašem selu vidjelo?)

Jovo:

- Vidilo se zlo. Čim se to počelo, ta priprema za te izbore, i to je počelo zlo. To se stavljalno te zastave. Nose ove hrvatske, ovi su znali nosit srpske. Premda ja sad, da opišem tu srpsku zastavu, ja nemam pojma. Ja se s otim nijesam bavio, ja sam se bavio svojim poslom. Što je mene briga. Al na moju kuću nit se trudio ko da je vješa, nit bi je ja prima. I onda na tom domu, najprije visila jugoslovenska, hrvatska, e onda, onda na crkvu, objesili srpsku. Ja sam opet znao govoriti tim mladićima: "Dečaki moji, to sve skupa ne valja. Klonite se vi toga ćorava posla. Imaju ljudi koji su za to, koji su plaćeni, koji za to rade." Ne mož(eš) ti to dokazat, toj omladini. Ja njima: "Vi se toga prodite, naj će vam bolje bit." Oni meni: "Šta ti znaš!" Ja njima: "Dobro, kad ja ne znam." Kol(i)ko morem znat, to je sve ta mladež većinom. Nijesu tol(i)ko stare.

- E, da, da, da. Jednom na Đurđevdan taj, šta ja znam, grane uhvatili. I to voze. Ja gledam s otim Simom. To jako ćovjek, nema tu šta. Ozbiljan, fin. Ima ćerku već za udat, ima sina za vojsku. Velim ja njemu: "Simo, vidiš ti." Veli: "Vidim, sve to skupa ne vrijedi. Sad kako nis nikad te grane vozio nego baš na taj dan. To je sve izazivanje, pecanje jedno drugog."

Marija:

- Pa, od izbora. Još do izbora kako tako je to bilo, to je se, mislim, sve nekako gladilo, ali posle izbora, onda je to bilo sve... kad se vo pekao na Dunavu i slavlje bilo. A onda, ovako, ko da je đavo sam ušao, ono.

- Devedeset pet posto je odglasano za HDZ u Šaregradu, pa oni sami kažu, devedeset i pet posto, zato što su većinom Hrvati bili⁷.

- Pa nisu se oni⁸. To su već ćim je HDZ dobio na izborima, oni su, odma je to bio preokret, to je bio veliki preokret. Odma. Ne može bit Hrvatska nikako. Niko ih diro ništa, ni izazivo, ni provociro. Oni nisu mogli, oni ne mogu zamislit, je li. Oni su bili na vlasti. Iako je to Hrvatska bila, nisu to Hrvati bili na vlasti. Na svim položajima su bili Srbi. Eto, na primer Vukovar. Nismo toliko ni znali...

(- A Srbi u Šaregradu?)

- Pa nije, nisu oni ni htjeli, nisu oni ni htjeli⁹. Da, oni su odmah, oni su za kralja, za ćetnike i to. Oni bi svoju Srbiju. Isto, svi , svi , svi, svi. Bez razlike, verujte, bez razlike.

ISKAZ - OPISI VOJSKE

Dok je u Jovinom iskazu prilično nejasno o kojim se vojskama radi, a on se sam predstavlja kao neutralna strana, Marija iznosi vrijednosne sudove o vojsci koja je zaposjela njezino selo, te se u priči u više navrata osvrće na vojsku iznova potkrepljujući svoj negativan stav novim primjerima koji djeluju čak kao hiperbole.

Marija:

- Sve je još bilo kako tako dok su bili i ti četnici. Sad jedne vidiš sa crvenim beretkama, jedne vidiš sa petokrakama, jedne vidiš sa kokardama, jedne vidiš sa četiri S, jedni pišu SAO Krajina, tako, da je to stotinu tu vojska, da se to ne zna ko je. Em je Dušana Silnog, em je Draganovi; al Dušana Silnog ni Draganove nisu nam puštali u selo. Ti da unišli u selo, ti, ne, nikoga ne pošteđuju. Oni brišu redom. Dušan Silni taj je od Belih orlova glavni. (...) Pa da, mi to znamo, tamo kuda su oni prolazili, mi to znamo.

- Pa to su četnici, odavde sa Banije, Korduna, naši četnici. Oni kažu kruh i čisto hrvatski govore¹⁰. A oni su četnici, pravi četnici. A kaže, kako je tu, pa oni nisu znali, kaže, vidli betonirano dvorište. Kod nas je svaka kuća svoje dvorište betonirala, mislim, ovo sada. Onda nisu vidli priključke, na primer berač za kukuruze brat, levator koji nosi u čardak kukuruze(...), pa da oni to nisu znali šta je(...) To su lešinari, ko lešinari kad navale.

- A kad je vojska bila, oni kažu da oni nisu brave vidili takve kakve su one¹¹ imale. Ja baš pitam majku: "Majko, kakve ste vi brave imali?" "Deco moja, obične, tako reći, brave." A reko: "Kako, majko, kad oni to ne znaju otvorit, oni kažu da to nisu nigde vidili, vojska iz Srbije, iz Kraljeva, Kragujevac, Niš koji su bili odande, od onih krajeva. Oni kažu da nisu takvog bogatstva vidili. Pa reko, valjda su išli negde na more, pa su vidili hotele, ako ništa drugo. Na primer, ako nisu imali u kućama..."

- Njihovo su suđe odneli¹², od naših časnih sestara, ne znaju ga koristit, ne znaju čemu im to suđe koristi. Eto koliko je taj narod civilizovan, mislim.

TRANSFORMACIJA SVAKODNEVNA ŽIVOTA

Do promjena u svakodnevnu životu dolazi već samim porastom napetosti u selu, do čega je došlo, kako oba sugovornika navode, nakon izbora. Ipak, osnovne promjene u selo unose terorističke akcije, ratni sukobi i okupacija sela, koja je u detalje opisana u Marijinoj priči, te odlazak iz njezina sela.

Jovo:

- Ovako vam moram reći. Ako se vršila u selu koljava, to su ljudi se družili. Ako je neko umro, ako se sahrana vršila, mi smo to skupa. I pomagali jedni drugima, i jedni drugima išli na sprovode. Kad se svadbovalo isto tako, mi smo to radili. A kad smo mi, nekad, za Novu godinu, bilo se išlo od kuće do kuće po selu i sviralo. Čestitala se Nova

godina. Onda se, rećemo, Nova godina cijeloga svijeta je prvoga siječnja, ali kod nas se slavilo četrnaestoga. I ti su dolazili četrnaestoga nam pod prozore. Onda smo mi kao ljudi- ne, ne treba to činiti. Kad se bude u selu čestitalo, redom Nova godina za sve. Tako su ljudi znali par puta jutrom, lijepo se obavi. Dajemo vino, neko i novaca. Toliko smo mi imali taj zajednički život.

- Pravoslavna crkva stradala je, najprije je pucano u kuću tog N. Pere, što je bio šofer *Slavijatransa*. Malo je drzak, na svoj način. Onda su to vragovi, to vam ja mogu malo ispričat kako je između tih mladića došlo do tog kolebanja. U tom je navijanju, jedni navijaju za *Hajduka*, drugi za *Crvenu zvezdu*. (...) i onda, šta su sad, sad je to pobijedilo, nijesam to ni pratio, taj bijes, taj Pero, to je kod sebe peko neko prase. To su se skupili mladići. Ja sam čuo da je od veselja malo pucalo. I sve je to malo po malo, ti mladići, dolazilo do tog komešanja. I onda su pucali jedno jutro u njegovu kuću. Pucalo u zoru, u tu kuću njegovu. Mi smo, znate kako je, kad ti neko napada u selu... Pričalo se da će se te pravoslavne kuće, da će se bacat, jer nas je tu manjina. Velim vam, svašta se tu preživljavalo. E sad poslije, kad je to naišlo, isto to zlo, ta vojska, to čujem da su iz granata gore na groblje. To je katoličko groblje, fino groblje u selu sređeno. Do njega asfalt bio napravljen, kapela nova sazidana, spomeniki, ograđeno. To je čovjek, mi smo išli u sahranu, to nema veze, mi smo skupa to vršili i svadba i sahrane i sve to smo radili skupa. I onda ljudi neki iz Zagreba dolazili nekom na sprovod, kaže: "Ovo se ne bi stidilo ni u Parizu", stvarno je bilo sređeno.

Marija:

(- Kakav je bio život u okupiranom Šaregradu?)

- Težak, jako težak, kad vidiš ih sve oko sebe. Prvo i prvo, ne vidiš svoj narod, ne vidiš, samo njih vidiš. To je toliko odvratno, to su oni toliko odvratni, oni uopće kulturu nemaju¹³. A mi nismo... kakve slobode. Ti ne smeš bez propusnice, nikuda ne smeš otići iz sela. Propusnica ako ćeš ići u bašču, u polje, to je van sela, tu su naše oko sela sve bašče, vrtovi. E, onda smo, ovaj, moraš dobit propusnicu, ako ćeš ići brati kukuruze: mi smo sada u drugom i trećem mesecu kukuruze brali jel to je ostalo sve neobrano. Jel oni nama nisu šest nedjelja iz sela dali izići. Šest nedjelja mi nikuda nismo mogli. Ako je neko umro, uveče u pet sati, do pola pet je bio policijski sat i ujutro do sedam. I to, ja sam i moja sestra non stop spavale zajedno. Onda trčimo, četir sata, brže, brže u kuću. Svetlo se ne sme vidit, mrak mora bit. Onda kad nam je struja došla, čim je šest sati, sedam sati, ne sme se vidit svetlo. Onda mi metnemo deke, zatvorimo, zakrilimo vrata. I onda ugasimo svetlo ako ćemo gledat televizor.

- Pa jesmo¹⁴, kao u logoru. I onda mi nismo smeli stat na ulicu pa ni pričat između sebe. Mi moramo ić u kućama pa se skupimo i onda tamo pričamo. A kad izlaziš na ulicu, moraš samo šmugnut iz kuće i hajde. Ne smeš, ovaj, da te vide.

(- Policijski sat?)

- Da, policija. Onda pucaju preko kuća. Onda pucaju. Onda pucaju. Di im se puca. Onda kad su se već prvim mahom oni naselili¹⁵, onda su samo oni mogli hodat, a

mi ne. Mi nismo mogli opet hodati i bez propusnice nikuda nismo mogli.

- Mi nismo smeli slušati Zagreb, Beograd, Novi Sad i Beograd. Kakav Zagreb. Ako slušaš da te uvate Zagreb, dva meseca zatvora. Mi nismo smeli spomenuti Zagreb ni zagrebačko ime.

- Uselili u naše, ovi, njih koji su otišli, mislim, ono, sa Iločanima. U njihove kuće, a djece se jako puno nakupilo. Oni su tu došli s otima ženama i djecom, tu su bili na Palama još od sedmog mjeseca. Ti Srbi.

- Jao, da, da, tri, četiri puta pravili popis. Još uvijek je nas više bilo Hrvata nego što je njih doselilo se. Njih je bilo tristoosamdeset, a nas je bilo četrstodeset, Hrvata. Jer je pravila popis moja komšinica, pa smo mi uvijek znali od nje. Ona je Hrvatica, a ona je ostala, pa odma otišla u komandu, radila. Nije da je ona, mislim, ono htjela je eto da sačuva muža, a ima osmoro djece. Slušaj, nju nisu ni dirali, ona sad tu u školi radi, tako da je ona jednako kod njih radila. Ali bez dinara naknade.

(- Srbi iz Šarengrada za okupacije, kako su se ponašali?)

- Pa oni nisu nikud ni otišli¹⁶. Da, ali su se vratili. Odma su se vratili. Nit su nas tukli, a niti su nas spašavali. Nisu nas ni branili. Ono što je, tu je. Ništa. Oni su se kao da bi bili naši prijatelji, a to je daleko, daleko od prijateljstva. I daleko od pomaganja, ikakvog bilo; ikakvog bilo. Nikakvog pomaganja nije bilo.

- Nisu od nas tražili, nisu od nas uzimali, samo iz njihovih kuća koji su otišli. Tu su nosili i brisali sve što god su, što je bilo za njih. Iz jedne kuće u selu, dve kuće, a što nije za njih, oni pale i bacaju.

(- Jeste li imali hrane?)

- Jesmo, mi smo imali, dušo moja, mi smo imali brašno svoje, mogli smo nositi na meljavu, u mlin, u Ilok, žito. Mi smo, koji smo tu bili, mi smo imali. Zalihe svoje. Oni su imali preko Crvenog križa, to je njima davano. Odneli su naše žito iz skladišta s Dunava, onda su oni mleli, po deset prikolica i onda nosu i sebi oni dijele. Mi nismo bili¹⁷, mi smo svinje poklali.

(- Što je bilo s trgovinom?)

- Ništa, bilo je ništa. Dućan su teli da spale, ali jedan ipak Srbin nije dao da se zapali. Ta je trgovina bila samoposluga, stvarno nova i lijepa trgovina. I onda kad su bacili, da zapale, a on nije dao, on je gasio; i još jedan Hrvat. To su kao prijatelji, kumovi, nisu dali trgovinu dirati, zapaliti. Šta je bilo u trgovini, doneli su, donosili su onda kruh i piće. To su oni piće kupovali i neki malo konzervi. Praška nisi moga za prat kupiti. Nisi mogao ništa, ništa.

- Kad sam ja njega vidla¹⁸ u sekinu puloveru, da, kad je on došao po televizor, po televizor je došo, kaže: "Obuko sam u hlače njenog sina." Ja vidim, poznam Đ. hlače, gledam ga ja, joj, reko - mrtvog te majka obukla, sama mislim u sebi. Stojim, častim ga, kuvam mu kafu...

STVARI KOJE SU PONIJELI ILI POKUŠALI SPASITI

I Jovo i Marija su morali naglo napustiti svoje domove, pa su tako uspjeli ponijeti samo ono najnužnije što im se našlo pri ruci. No Marija je, za svog višemjesečnog boravka u okupiranom Šarengradu stalno iznosila i skrivala što više stvari iz kuće izbjegle sestre, tako da posredno dobivamo sliku, odnosno popis "bitnih stvari" koje valja spasiti od propadanja. U Marijinom slučaju to su, u prvom redu, pernati jastuci.

(- Što ste od stvari uspjeli uzeti kad ste odlazili?)

Marija:

- Oni useljavaju, vidim, mahom, pa reko, idem. Ali ja jesam iznela od njegove¹⁹ sestre perje. To je kod nas običaj takav, za udaju se sprema šest velikih jastuka po tri kile. I onda to se, mi smo guske držali, i njezinih šest jastuka što je ona njemu spremila, kad se oženi da da²⁰. I tako da sam ja to, da, oni su bili zapečatili kuću²¹, a ja tamo odem i kažem. Nisam mesec dana spavala, samo sam plakala. Samo da mi je sestrično perje izneti. Pa to smo danima spremali. Guske čupali tako da je to onda bilo, ja jedno jutro reskiram, otpečatim, bacim, trgnem onaj pečat s kuće. Kapija nije bila zapečaćena, ne bi smela da je kapija. Uletim unutra i šest jastuka na ona kolica svežem i odguram do jedne žene i ostavim. Brže se vratim po druge i taman što sam iznela, oni dođu i pečate mi kapiju. (...) ali od moje sestre kćerka, ona s trinaest godina sa mnom je. Tu, u komšiluku. Njeno perje za udaju, pa reko, i meni je moja majka spremala...

- Jesam, jesam, jako sam puno bila njihovih stvari uzela. Bila sam uzela televizor(...) ali je sestra zakopala video i kasetofon. Ja sam to uspela da izvadim i svinje njihove ranila... A odnela sam ja dosta, uzela sam ja njenu pisaču mašinu, uzela sam joj onaj fen, tako, ti kućnih aparata, što je bilo, mislim. Al ovo drugo, mislim, nisam ništa. Mislim, od stvari većih ostale su škrinje, ostale su(...) mislim, to je sve ostalo. Čovjek s bradom i jedan čovjek stariji, stoje njih dvojica²². Ja kako sam izlazila iz sobe reko: "Ja bi slike, slike oču." I uzmem, ugledam malog L., evo L. tamo njegove robice, i ja onda krenula jaukat, vikat, reko: "Jao L. moj, jao seko moja, mašina tvoja, jao sestru moja"...

Jovo:

- A šta bi uzeo. Imao sam ranac, evo zer ove lače, pjenu za brijanje. Ništa više.

NAPUŠTANJE DOMA

Jovo:

- Jedno jutro, ta garda došla, veli - naša dužnost da nas se iseli bez obzira na nacionalnost i šta ja znam to. Reko: -Čujte. "To je tako, tu ne morete bit kod okršaja." Al reko: "Stoka mi je." Šest komada stoke mi je ostalo, od te žive, ovu drugu da ne spominjem. I veli: "Zatvori kuću." A šta bi ja kuću zaključava kad je još lupano dok

sam još kod kuće bio. Ima sam sat, ručni, i to mi je odnešeno. "Dečki²³, ja sam kod kuće, zašto to činite?" Veli: "Mi tražimo oružje." "Pa jes našo oružje?" "Pa nijesam." "Pa zašto onda lupaš po kući?" I ja sam jednostavno ostavio otvoreno i oni su nam rekli: "Mi ćemo stoku raspustit il ćemo, nešto ćemo." Onda su stoku raspustili.

Marija:

- Pa oni su nas istjerali, sad eto ti, dvadeset i trećeg je bilo mjesec dana posle Josipova, u utorak su. Nedeljom je bio Sv. Josip, nedeljom. Nas su u utorak. Oni su došli, jednostavno, beogradska registracija. Dođe. Došla su taj autobus, je li, autobus jedan, iz Šarengrada Srbina, on je vozio autobus. Mi kad vidimo autobus, onda mi svi poumiremo od straha. Evo, autobus ide po nas. I onda sam trčala pred tog Srbina, pa kažem: "Lazo, kaži mi, molim te, jesi li ti došao po nas? Ako si došo, kaži, pa ipak ću nešto da uzmem." Baš da ne idem ni bez ičega. Ljudi su otišli sa đubrenjaka, ljudi su bili isterani, nisu ni u avliju im dali ući. Prije osam dana neg što su nas otjerali, kaže: "Nisam došo po vas, ja vozim đake." Dobro. A kad smo mi vidli beogradska registracija, stiže autobus i ulazi u našu ulicu, prema igralištu, gotovo je, sad je gotovo. Sad ko će, na kog će kocka? I odman vidiš ove koje su doselili, tako njegovo, mislim, i mlađi i stariji njegovog²⁴ godišta, tako spiskove pod ruke i gledaju po kućama. Znamo šta se sad sprema nama. I to, ondan, u sam mrak čekaju. Onda kupe i toware. Koga ne mogu dovesti, dotjerat, stariji koji ne mogu ić, ondan idu kolima svojima i voze. I dovoze do autobusa i trpaju to u autobus. Evo, počeli su u tri sata tovarit do sedam sati navečer dok su nas skupili. U dva autobusa. Dođeš u autobus. Kad ulaziš, odmah kako se zoveš, bez objašnjenja i potpiši se. Pita me: "Kako se zoveš?" Reko: "Nikako." Kaže: "Šta tu, šta glumiš, jesi Tuđmanova il si Pavelića?" Reko: "Niti Tuđmanova niti Pavelićeva, već sama svoja." Kaže: "Ne govori", a on onaj pištolj, škorpion, drži. Kaže: "Šta predstavljaš, šta misliš, prolazi i sjedi!" Nema ti govora više. Ulaziš u autobus i sjedaš i čekaš, ja sam zadnja došla, mene su zadnju dotjerali, već sedam sati svjetla upalila i noć je bila. Sa kolcevima. Prije su tjerali, u utorak, prije osam dana oružjem, a nas su sa kolcevima. Eto, moja sestra, zube joj ostavi, kako je plakala puno prije osam dana. Kad su ovi otišli, onda smo svi plakali, da oni ne vide. A oni kad ne vide, onda mi svi plačemo, mislim, čim se sastanemo, dođemo jedno drugome, plačemo. Ona plakala pa je to našuljalo i ostavila protezu. I ona njemu kaže od dvorišta sa vrata... da se vrati u kuću, da uzme. Kaže: "Nek ti Tuđman napravi zube. Ideš k njemu, on peče vola." Kaže: "Napolje, kakve zube. Ako te ovim kolcem, izbiću ti i te što imaš!" I šuti i nije joj dao vratit se u kuću da uzme zube. Nije to samo njoj, tako je bilo svima ko nije, koji je bio dalje, duž sela, selo je ipak veliko. Onda su kolima kupili. Dođe ti s kolima i brže, brže, brže. Dok su nosili, šlogirane kupili, eto, šta da kažem više.

POVRATAK

(- Da li se i kada mislite vratiti?)

Jovo:

- E, čujte vi, normalno, vratit, a da, da. Ako se bude ikako moglo. I to vratiti, al pod uslovima da se isto moji ljudi vrate, makar pola u selo jer ja sam dolje, da oću, posla nemam. I koliko sam čuo do sade, da mi je stanje još stalo, još zasad. Da moje kao još nije dirano. A sad, čujte, želio bi se vratit uz pomoć države, neku pomoć da mi se dade. Ja bi želio u Republici Hrvatskoj živit, tu sam se rodio, tu imam svojih osam gradi zemlje od kojih sam živio, tu je moj posjed, kaki god jest bio. Tu bi ja želio živit, a da mi je donekle mir i sva prava kao i ostalima. To su moje najveće želje što postoje. Ako se more i ako bi iki uslovi mogli postić da se tako živi. Moje je mišljenje takvo, ja bi ih kaza i pred predsjednikom i potpredsjednikom i pred svakim.

- Ja se mislim vratit onda kad, ja bi se vratio sutra, što se mene tiče al za živit, kad se jedanput napravi pravni poredak i država. A meni nema veze oznaka, nika mi ne smeta. Samo kad bi meni zagarantova da ja pravilno radim svoju zemlju, plaćam moj porez. Ja to mislim i kad bi meni neko to garantira, da ako meni neko nešto napravi, da sam ja u stanju vlasti prići, prijavit ako treba, policiji. I bez stabilnog zakona i ono nečega nema života. Jer ja bi sutra. Neki ljudi vele - mo(že)š ti. Ja sam iša, meni ljudi dali pismeno. Čujte, ideš na svoju odgovornost.

Marija:

- I ovaj, i tako, da oni se tamo nikada više ne smiju vratit²⁵.. Kao da mi možemo u njihove kuće u Viroviticu, reko, to ne dolazi u obzir. Da bi mi išli odavde, to nikada, nikada, niti mi očemo otić odavde. E, a kada dođe dan da moraš ić, da te teraju...

- Pa, lepo, čim bude, svi bi išli, ako treba i metlama, a i lopatama.

BILJEŠKE

¹ U svom selu Slana.

² Pravoslavna crkva je bila minirana prije no što je JNA okupirala selo. Jovo o tome više govori u dijelu o promjeni svakodnevna života. Jovo je oficiru JNA objašnjavao da pravoslavnu crkvu nije srušilo cijelo selo u kojemu je većinsko hrvatskoo stanovništvo, već ekstremni pojedinci i da se zbog toga ne može kazniti čitavo selo.

³ Misli na JNA.

⁴ JNA i srpski vojni odredi koji su okupirali Šarengrad.

⁵ Misli na JNA.

⁶ Odnosi se na okupatore Šarengrada.

⁷ Misli na okolna srpska sela koja nisu postavljala straže.

⁸ Misli na Srbe u Hrvatskoj.

- ⁹ Nisu htjeli vlast u novoj hrvatskoj državi.
¹⁰ "Čišće od nas" objašnjava Marijina sestra.
¹¹ Odnosi se na karmelićanke u opljačkanom samostanu u Šaregradu.
¹² Okupacijska vojska, kad je opljačkala samostan.
¹³ Šaregrad je naseljen Srbima izbjeglim iz Voćina, Virovitice i s Banije.
¹⁴ Odnosi se na "živjeli"
¹⁵ Odnosi se na Srbe naseljene u kuće izbjeglih i prognanih.
¹⁶ "Jesu jedno trojica pobjegla" - dodaje nećak.
¹⁷ Odnosi se na gladni.
¹⁸ Priča o doseljeniku iz Voćina, Srbinu koji je uselio u kuću Marijine izbjegle sestre
¹⁹ Odnosi se na perje nećakove sestre.
²⁰ Odnosi se na jastuke koje je Marijina sestra spremila za svojeg sina da ih unese u brak kad se oženi.
²¹ Odnosi se na kuću izbjegle sestre.
²² Priča o susretu s nepoznatima u sestrijoj kući, vjerojatno doseljenicima.
²³ Govori gardistima.
²⁴ Misli na nećakovo godišće.
²⁵ Parafrazira srpske doseljenike koji joj pričaju da se više nikada ne smiju vratiti u svoja naselja.

"THEY HAVEN'T SEEN SUCH WEALTH"

Summary

Transcribed personal narratives of two refugees from central (a Serb from Banija, male, about 60 years old), and eastern Croatia (a Croat from eastern Slavonia, female, about 60 years old) are treated in this text as ethnographic data. The authors have arranged their accounts in contrastive pairs which relate their attitudes, notions and commentaries about the beginning of the war in Croatia, about encounters with different armies (Yugoslav national army, Croatian army, etc.), about the transformation of daily life in war situation, about the things which the refugees thought were important to take when leaving their homes and about their return.